

Kamila Sierzputowska

Bydgoszcz–Toruń. Historyczne podłoże konfliktu

Streszczenie: Antagonizm Bydgoszczy i Torunia stanowi jeden z przykładów trwania sporu posiadającego wielowiekową historię. Pograniczne położenie oraz burzliwy rozwój gospodarczy miast regionu stanowią, w miarę postępu współczesnych warunków politycznych oraz społeczno-gospodarczych, przyczyny podziałów, nie tracących na aktualności. Dlatego historyczne związki obu miast, okoliczności ich powstania i rozwoju stanowią świadectwo niejednolitego charakteru wzajemnych relacji Bydgoszczy i Torunia. Jakkolwiek wiedza na temat genezy do dziś istniejącego antagonizmu bydgosko-toruńskiego posiada ważne znaczenie dla zrozumienia charakteru tego osobliwego sąsiedztwa, a dodatkowo stanowi istotny kapitał o znaczeniu poznawczym procesu kształtowania się aktualnych podziałów politycznych w regionie.

Słowa kluczowe: Bydgoszcz, Toruń, rywalizacja, relacje polsko-krzyżackie, prawo składu, polityka handlowa.

Historyczne uwarunkowania stosunków bydgosko-toruńskich mają istotny wpływ na kształt wzajemnych relacji miast, w pewnym sensie warunkują ich charakter oraz nasilenie, jak również dają jednoznaczną odpowiedź o podłoże zasadniczych powiązań, dysproporcji oraz różnic pomiędzy nimi. Podstawowym założeniem badawczym artykułu jest ustalenie historycznych przyczyn konfliktu pomiędzy dwoma miastami, który stanowi jeden z głównych

przykładów wielowiekowego funkcjonowania trwałych podziałów administracyjnych. Wielokrotnie zachodzącym na przestrzeni dziejów zmianom podziału terytorialnego Polski towarzyszyły zagadnienia sporne, ogniskujące się wokół pozycji Bydgoszczy i Torunia w regionie. Aktualne problemy głównych miast województwa kujawsko-pomorskiego, m.in.: kształt przyszłej metropolii, podział środków unijnych w województwie, walka o odłączenie Collegium Medicum od Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, sprawiają wrażenie jakoby położenie miast miało istotny dla obu podmiotów balast, z których każde wykorzystuje je na szkodę zamiast na korzyść regionu. Pograniczne położenie oraz burzliwy rozwój gospodarczy miast regionu stanowią, w miarę postępu współczesnych warunków politycznych oraz społeczno-gospodarczych, przyczyny podziałów, nietracących na aktualności. Historyczne związki obu miast, okoliczności ich powstania i rozwoju są świadectwem niejednolitego charakteru wzajemnych relacji Bydgoszczy i Torunia. Wiedza na temat genezy do dziś istniejącego antagonizmu bydgosko-toruńskiego ma ważne znaczenie dla zrozumienia charakteru tego osobliwego sąsiedztwa, a dodatkowo stanowi istotny kapitał o znaczeniu poznawczym procesu kształtowania się aktualnych podziałów politycznych w regionie.

Kiedy 19 kwietnia 1346 r. król Polski Kazimierz III Wielki nadał Bydgoszczy prawa miejskie, Toruń był dobrze rozwijającym się na gruncie państwa Zakonu Krzyżackiego miastem o ponad stuletniej historii. Nadanie w 1233 r. dobrze rokującemu Toruniowi dokumentu lokacyjnego niosło ze sobą szereg przywilejów. Jednym z najważniejszych był przywilej chełmiński, który przede wszystkim gwarantował doskonałe warunki dla rozwoju handlu, zwalniając mieszczan od wszelkiego cła w obrębie całego państwa (Zakonu Krzyżackiego). Kolejnymi przesłankami prawnymi rozwoju miasta były nadanie mu uprawnień menniczego a także prawa swobodnego przewozu przez Wisłę. Był to w istocie ważny element przywileju chełmińskiego. Przyznawał władzom miejskim kontrolę żeglugi na Wiśle, co w konsekwencji przynosiło wymierne korzyści budżetowi Torunia w postaci po pierwsze wysokich dochodów z tytułu opłat za przewozy, zaś po wtóre stanowiło skuteczną metodę

wywierania wpływu w ewentualnym sporze z własnym miastem¹. Jednak decydujące znaczenie dla rozkwitu Torunia odgrywał handel. To on stanowił o jego egzystencji. Okresy gospodarczej prosperity czy impasu były jednocześnie okresami świetności i upadku miasta w ogóle. Jak wskazywał historyk poznański Leon Koczy: „Nie było w średniowieczu drugiego miasta na ziemiach polskich, którego byt gospodarczy bardziej byłby zależny od warunków politycznych i od układu stosunków międzypaństwowych, co Toruń”². Zatem pomyślność handlu toruńskiego za czasów zakonu zależna była od układu stosunków między Krzyżakami a Polską. Każdy zatarg czy jakiegokolwiek porozumienie bezpośrednio przekładało się na gospodarcze losy miasta³. Intensyfikacja toruńskiego handlu z Polską, w pierwszej połowie XIV w., stanowiła podwaliny dobrobytu Torunian. Do tego bowiem czasu, jak podają źródła historyczne, „handel toruński był jeszcze bardzo skromny, a samo miasto było w tym czasie bez większego znaczenia”⁴. Sukcesywnie uposażane w szereg przywilejów z konsekwencją realizowało własne plany gospodarcze. Ponadto, rozwojowi osady sprzyjało doskonale położenie na skrzyżowaniu dróg handlowych oraz na pograniczu polsko-krzyżackim. Handel polsko-toruński odbywał się trzema drogami:

1. przez Wisłę–Bug do Włodzimierza Wołyńskiego,
2. przez Sandomierz do Krakowa, Lwowa, na Węgry,
3. przez Poznań do Wrocławia⁵.

Kluczowe znaczenie dla rozwoju Torunia miały jego relacje z obszarem południowej i wschodniej Polski. Szlaki krakowski i sandomierski prowadziły przez Brześć Kujawski, Łęczycę i Piotrków Trybunalski. Droga sandomierska pozwalała Toruniowi utrzymywać

¹ T. Jasiński, *Toruń XIII–XIV wieku – lokacja miast toruńskich i początki ich rozwoju (1231 – około 1350)*, [w:] *Historia Torunia. W czasach średniowiecza (do roku 1454)*, t. 1, red. M. Biskup, Toruń 1999, s. 116.

² L. Koczy, *Dzieje wewnętrzne Torunia do roku 1793*, [w:] *Dzieje Torunia: praca zbiorowa z okazji 700-lecia miasta*, red. K. Tymieniecki, Toruń 1933, s. 138.

³ Tamże, s. 138–144.

⁴ Tamże.

⁵ Cz. Frankiewicz, *Dzieje miast Rzeczypospolitej Polskiej, Dzieje Torunia, Bydgoszczy i miast okolicznych*, t. 4, Poznań 1930, s. 12.

kontakty z miastami Węgier i Rusi. Droga wodna umożliwiała dostęp do Gdańska czy Elbląga, ale także pozwalała rozwijać kontakty handlowe z krajami europejskimi: Flandrią, Niderlandami, Anglią, Danią, Szwecją, Norwegią, Hiszpanią czy Portugalią⁶. To powodowało, że Toruń stawał się obok Krakowa, Lwowa, Elbląga i Poznania jednym z głównych miast handlu europejskiego⁷. Zgodnie z klasyfikacją Henryka Samsonowicza stanowił drugi co do wielkości po Gdańsku ośrodek handlu regionalnego. Stopniowo rosło jego znaczenie w życiu gospodarczym Europy. Stąd też miasto zyskiwało charakter ponadregionalny, pełniąc rolę ważnego ośrodka przerzutu towarów oraz miejsce spotkań głównych kontrahentów handlu europejskiego⁸. Dynamiczny rozwój kontaktów handlowych sprzyjał wzrostowi roli Torunia w skali ogólnoeuropejskiej. Przynależność grodu do Związku Miast Hanzeatyckich (Hanza) wyraźnie wzmocniła pozycję polityczno-gospodarczą Torunia. Zrzeszone w Hanzie miasta korzystały z licznych przywilejów nadawanych przez władców krajów położonych nad Morzem Bałtyckim i Północnym. Ten fakt spowodował, że państwa członkowskie całkowicie zdominowały handel na tym obszarze Europy. Niemalże do końca XIV w. Toruń formalnie przewodził grupie miast pruskich do momentu, kiedy jego miejsce zajął Gdańsk⁹. Ekspansja Zakonu przysłużyła się wzmocnieniu pozycji krzyżackiego wówczas Torunia. W konsekwencji zajęcie w 1308 r. Gdańska, z czasem całego Pomorza Gdańskiego, korzystnie wpłynęło na ogólną poprawę sytuacji gospodarczej miasta. Przejęcie przez Zakon kontroli nad dolnym biegiem Wisły umożliwiło rozkwit handlu toruńskiego¹⁰. Decydujące znaczenie dla rozwoju Torunia posiadały korzystne gwarancje ze strony książąt polskich

⁶ A. Czacharowski, *Toruń średniowieczny (do roku 1454)*, [w:] *Toruń dawny i dzisiejszy. Zarys dziejów*, red. M. Biskup, Warszawa–Poznań–Toruń 1983, s. 50–51.

⁷ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przed-rozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 125–126.

⁸ Tamże.

⁹ A. Czacharowski, *Toruń średniowieczny...*, s. 60–61; J. Remer, *Toruń. Historia – Ludzie – Sztuka*, Toruń 1970, s. 28.

¹⁰ Tamże, s. 53.

i ich urzędników, kierowane do ówczesnych kupców pruskich, w tym głównie toruńskich. Należały do nich przede wszystkim przywileje zapewniające bezpieczeństwo na drogach oraz ustalenia w sprawie opłat celnych. Nade wszystko warunkowały pomyślność handlu – podstawy życia gospodarczego miasta. Przychylna postawa polskich włodarzy wobec rozwoju wzajemnych stosunków gospodarczych owocowała hojnym obdarzaniem miasta przywilejami handlowymi. To m.in. one właśnie zdynamizowały osadę toruńską, otwierając epokę tzw. złotego okresu w dziejach jego handlu¹¹. Tytułem przykładu, książę brzesko-kujawski Władysław Łokietek wystawił w 1286 r. przywilej dla kupców toruńskich, który gwarantował im bezpieczny przejazd z sukniem i innymi towarami przez Kujawy i ziemię łęczycką w kierunku Rusi Czerwonej drogą wodną. Z kolei w 1313 r. torunianie otrzymali od księcia mazowieckiego prawo wolnego przywozu i wywozu towarów w granicach całego księstwa. W 1315 r. Król Polski Władysław Łokietek wydał kolejny przywilej dla miasta, zapewniający kupcom bezpieczny przejazd na szlaku handlowym do Sandomierza i do Krakowa. Trzy lata później, w roku 1318 starosta wielkopolski wydał dokument umożliwiający swobodę podróżowania do Wrocławia przez Konin i Kalisz¹². Wspomniana mnogość gwarancji, jakie Toruń otrzymał na mocy porozumień Zakonu Krzyżackiego z książętami polskimi (zawartych w interesie kupców pruskich, w tym toruńskich), korzystnie wpłynęła na prowadzenie handlu zarówno z Polską, jak i z dalej usytuowanymi krajami wschodu, zachodu i południa¹³. Bez wątplenia warunki te umożliwiły intensywny rozkwit miasta na przełomie XIII/XIV w. Dynamiczny rozwój Torunia i stopniowy wzrost jego atrakcyjności determinował proces stałego napływu ludności. Toruń, podobnie jak inne miasta pomorskie (ośrodki hanzeatyckie) – Gdańsk czy Elbląg – cały okres średniowiecza uzupełniały swój stan liczebny migrantami pochodzącymi z kilkudziesięciu miast basenu Morza Bałtyckiego

¹¹ L. Koczy, *Dzieje wewnętrzne...*, s. 139–144.

¹² Tamże, s. 50–55.

¹³ Zob. T. Jasiński, *Toruń XIII–XIV wieku...*, s. 154–159.

i Północnego¹⁴. Co istotne, pośród pierwszych mieszkańców Torunia główną rolę odgrywali mieszczenie ze Śląska (Złotoryja, Legnica). Pojawili się oni w ramach zorganizowanej przez mistrza krajowego Hermana Balka pomocy w zakładaniu najstarszych miast ziemi chełmińskiej. Następnie do miast zaczęli napływać mieszczenie z Halle¹⁵, po nich mieszkańcy już całego regionu środkowej Łaby i Soławy, a w dalszej kolejności pojawili się przybysze z Inowrocławia, Poznania, Gubina, Kowala, Lwowa, Służewa i Kalisza. Na początku XIV w. nastąpiło zjawisko wzmożonej pod względem liczbowym migracji Westfalczyków (Soest, Dortmund)¹⁶. Ten stały napływ ludności stanowił jeden z istotnych czynników rozwoju społeczeństwa średniowiecznego miasta. Szybki wzrost liczby mieszkańców oraz wzmożona aktywność mieszczen z czasem spowodowały utworzenie obok istniejącego dotychczas Starego Miasta Torunia – Nowe Miasto Toruń (1264). Jego powstanie stanowiło naturalną prawidłowość w procesie rozwoju dużego ośrodka miejskiego średniowiecznej Europy. Pomijając nieistotne dla tutejszych rozważań kwestie, związane przede wszystkim z relacjami między Nowym a Starym Miastem, nadmienić należy, iż samo ustanowienie tego podmiotu miejskiego było bez wątpienia miarą rozwoju miasta.

Z uwagi na niepodważalne znaczenie czynnika gospodarczego w dziejach Torunia zachodząca w wiekach średnich imponująca rozmiarami ekspansja handlu toruńskiego powodowała, iż wiek XIV, a zwłaszcza jego pierwszą połowę określano wiekiem złotym¹⁷.

¹⁴ H. Samsonowicz, *Późne średniowiecze miast nadbałtyckich. Studia nad dziejami Hanzy nad Bałtykiem w XIV/XV wieku*, Warszawa 1968, s. 131.

¹⁵ Halle – miasto położone nad rzeką Soławą (Saale). Osadnictwo w mieście związane było z wydobywaniem soli. Wydobywanie zakończono w 1310 r. Plemiona słowiańskie określały je nazwą Dobrebora. W 1281 r. zostało ono członkiem Hanzy. Konwent w Halle należał do najstarszego i najważniejszego ośrodka Zakonu Krzyżackiego.

¹⁶ T. Jasiński, *Toruń XIII–XV wieku...*, s. 138–139.

¹⁷ Niewątpliwie jednak określenie złotego wieku w dziejach gospodarczych miast (jak i całego kraju) datuje się na wiek XVI, kiedy to nastąpił wzrost gospodarczy Polski, a wraz z nim wzrost znaczenia Polski w Europie. Ustalenia pokoju toruńskiego w 1466 r., który zakończył tzw. wojnę trzynastoletnią, spowodowały

W okresie tym Toruń przeżywał czas rozkwitu i świetności grodu. Drogi objęte gwarancjami, a w konsekwencji niezakłócone wojnami stały się bezpieczne, a pozycja uprzywilejowanego wówczas Torunia w handlu wiślanym do Gdańska wydawała się niepodważalna. Jednak jak wkrótce wykazała historia, ten określony porządek został w wyraźny sposób zakłócony pojawieniem się w 1346 r. Bydgoszczy. Jej powstanie oraz rozwój miały zatem charakter przełomowy. Znakiem czego druga połowa XIV w. stanowiła okres o nowym podłożu relacji polityczno-gospodarczych. Oba grody dysponowały przywilejami lokacyjnymi, jednakowoż posiadały zróżnicowaną przynależność państwową. Czasy średniowiecza to okres, w którym Toruń do 1466 r., czyli do drugiego pokoju toruńskiego, przynależy do państwa krzyżackiego, natomiast ustalona na prawie magdeburskim w 1346 r. Bydgoszcz stanowi jedno z 65 nowych miast polskich, którym Kazimierz Wielki przyznał przywilej lokacyjny¹⁸. Zresztą, jak przekonująco uzasadnia Tomasz Nowakowski, Bydgoszcz stanowiła wówczas jedną z nielicznych, acz nie jedyną osadę dzielnicy kujawskiej, której przypadła lokacja królewska¹⁹. Z nadaniem przez króla praw miejskich wiązał się wzrost znaczenia Bydgoszczy. W rezultacie spowodowały one regularne rozplanowanie miasta, otoczenie go murami, wykształcenie nowych form organizacji miejskiej oraz istotną zmianę w prawno-społecznej sytuacji bydgoszczan. Jak stanowił król Polski Kazimierz w Akcie Lokacyjnym, jego najwyższym pragnieniem było „pomnażać coraz bardziej pożytki Królestwa, stąd nadał określone

przełomowe wręcz zmiany niezwykle pomysłne dla rozwoju (zwłaszcza ekonomicznego) państwa polskiego.

¹⁸ Z. Kaczmarczyk, *Polska czasów Kazimierza Wielkiego*, Kraków 1964, s. 131.

¹⁹ Zob. T. Nowakowski, *Kazimierz Wielki a Bydgoszcz*, Toruń 2003, s. 155–156. Tomasz Nowakowski dowodzi tezy, iż Bydgoszcz nie stanowiła jedynej lokacji miejskiej Kazimierza III Wielkiego. Król w południowej części dzielnicy kujawskiej lokował również Przedecz i Kowal. Ponadto zezwalał na zakładanie miast kościelnych i prywatnych. Por. Z. Guldon, *Lokacje miast kujawskich i dobrzyńskich w XIII–XVI w.*, „Ziemia Kujawska” 1968, nr 2, tabela 1; *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 1, red. R. Siuchniński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 328. Pogląd T. Nowakowskiego podważa dotychczasowe wyjaśnienia królewskiej polityki miejskiej względem Kujaw. Zob. F. Mincer, *Dzieje Bydgoszczy do roku 1806*, Zielona Góra 1992, s. 39. Z. Kaczmarczyk, *Polska czasów...*, s. 131.

prawa pewnej równinie u stóp grodu powszechnie zwanego Bydgoszczą²⁰. Następstwem lokacji była przede wszystkim stopniowa intensyfikacja dotychczasowej gospodarki miejskiej, a w rezultacie poprawa położenia królestwa. Uprawnienia gospodarcze wynikające z lokacji na prawie magdeburskim, m.in. protekcyjna polityka w dziedzinie handlu czy szereg dalekosiężnych przywilejów (np. prawo produkcji i posiadania monety; prawo wolnego spławu towarów na rzece Brdzie, przydział rozległego patrymonium miejskiego), miały w zasadniczy sposób sukcesywnie zwiększyć dochody skarbu dla Królestwa²¹. Plany królewskie powiodły się, gdyż w stosunkowo krótkim czasie Bydgoszcz zaczęła rozwijać się i przynosić dochody kupcom, założycielom, a przede wszystkim królowi²².

Nadanie Bydgoszczy praw miejskich miało zdecydowanie polityczne przyczyny. Odnosiło się w głównej mierze do założeń militarnych oraz ekonomicznych – podstawowych komponentów polityki prowadzonej przez ówczesnego króla Polski. Zamek bydgoski posiadający swoją genezę jeszcze w okresie przedlokacyjnym, w zamierzeniu Kazimierza Wielkiego stanowić miał ważne ogniwo w północnym systemie obrony kraju od strony Brandenburgii i państwa krzyżackiego (Międzyrzecz–Drezdenko–Santok–Drahim–Nakło–Bydgoszcz–Płock). Jednolity system obronny gwarantować miały budowle obronne z wyniosłymi wieżami i głębokimi fosami oraz inne fortyfikacje, realizowane w ramach usprawnienia i rozbudowy przestrzennej miasta. W wyniku tego zamek nad Brdą stał się okazałą i potężną warownią, która stanowiła jedną z najmocniejszych twierdz Królestwa²³. Zastąpienie drewnianego gródka murowaną, nowoczesną twierdzą, a zatem jednoznaczne wzmocnienie osady ustanowionej na pograniczu polsko-krzyżackim, urzeczywistniało

²⁰ *Utilitates regni nostri ampliare uberius debeamus*, [w:] *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. 3, oprac. F., Piekosiński, Warszawa 1965, s. 64.

²¹ K. Kamińska, *Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. Studium historyczno-prawne*, Toruń 1990, s. 170–172.

²² *Bydgoszcz w historycznym rozwoju od początków, aż po dzień dzisiejszy*, oprac. E. Pawłowski, Bydgoszcz 1937, s. 36.

²³ J. Wolf, *U progu dziejów miasta Bydgoszczy*, „Przegląd Bydgoski” 1938, r. 6, z. 2 (18), s. 6.

dążenia do demonstrowania królewskiego panowania na tym obszarze. Uwzględniało także potrzeby militarne, zagospodarowując puste oraz zniszczone tereny pogranicza i przekształcając je w silny ośrodek zdolny do defensywnych działań w przypadku ewentualnego zagrożenia przeprawy na Brdzie. Drugą przyczyną lokacyjną były względy ekonomiczne, którym przyświecała realizacja potrzeby gospodarczego wzmocnienia osady. Osada miejska, w zamyśle króla, miała zapewnić twierdzy silne zaplecze gospodarcze. Lokacja, a z nią napływ migrantów, protekcyjna polityka handlowa, prawo tworzenia cechów, rozwój stosunków towarowo-pięniężnych, wszystko to miało zintensyfikować dotychczasową gospodarkę. W istocie bowiem po 1346 r. szybko następował rozwój Bydgoszczy i wzrost jej znaczenia w Koronie Polskiej²⁴. Do tego bowiem czasu, jeszcze w latach 20. i 30. XIV w., kiedy Bydgoszcz znajdowała się tymczasowo w granicach państwa krzyżackiego, konflikty polsko-krzyżackie (jeszcze za panowania Łokietka i we wczesnym okresie Kazimierza Wielkiego) paraliżowały wzajemne relacje państw, uniemożliwiając jakąkolwiek współpracę. Rola Bydgoszczy jako jednego z głównych ośrodków organizacji polskiego oporu wobec Zakonu powodowała, iż napięcia i zatargi zachodzące pomiędzy stronami na przełomie XIV i XV w. bezpośrednio wpływały na rytm życia miast. Dopiero zawarcie pokoju kaliskiego w 1343 r. pomiędzy Polską a Zakonem ożywiło między państwowy ruch handlowy, odsuwając na pewien czas zagrożenie krzyżackie. Traktat z 1343 r., a następnie układ graniczny z 1349 r. wyznaczający bieg linii granicznej pomiędzy państwami w zasadzie do lat 70. XIV w. zapewniły kilkadziesiąt lat pokoju²⁵. Te zabiegi polityczne stworzyły warunki i umożliwiły rozwój gospodarczy miasta Bydgoszczy, bezpośrednio po lokacji.

Nie pozostawia wątpliwości fakt przychylny wobec Bydgoszczy postawy ostatniego z Piastów. Troska o Kujawy, ojcowiznę Kazimierza Wielkiego, w tym właśnie sensie stanowiła spuściznę po

²⁴ K. Kamińska, *Lokacje miast...*, s. 170–179.

²⁵ F. Mincer, *Dzieje Bydgoszczy...*, s. 60; J. Karwasińska, *Sąsiedztwo kujawsko-krzyżackie 1235–1343*, *Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, t. 7, z. 1, Warszawa 1927, s. 197.

ojcu Władysławie Łokietku, który jeszcze na łożu śmierci napominał 23-letniego wówczas syna o szczególną pieczę nad Kujawami. Stąd swój plan terytorialny Kazimierz Wielki inicjował odzyskaniem Kujaw (od 1331 r. znajdowały się w państwie krzyżackim²⁶), zaś przez całe jego życie jednym z założeń realizowanej polityki był zamiar wzmocnienia tego obszaru²⁷. Tym bardziej że dotychczasowa kontrola dolnego biegu Wisły na długiej przestrzeni aż pod Płock wraz z ujściem znajdowała się po stronie krzyżackiej. Dlatego bezwzględny warunkiem dla odbudowy Królestwa Polskiego oraz jego efektywnego rozwoju gospodarczego było odzyskanie utraconej perspektywy dla handlu śpławnego. Powrót Kujaw (wraz z Bydgoszczą) do granic państwa polskiego ponownie umożliwił rozwój miast i mieszczaństwa tego regionu, jak również w niewielkiej części, ale jednak, oddalił widmo całkowitego uzależnienia handlowego i utraty zysków z pośrednictwa w wymianie na rzecz miast krzyżackich (Torunia, Elbląga)²⁸. Po odzyskaniu Kujaw wraz z bydgoskim zamkiem królowi przyświecał kluczowy cel, który realizowany był dzięki wspomnianej lokacji miasta. Wykorzystanie korzystnego położenia grodu na jedynej drodze, jaka prowadziła z Wielkopolski, Pałuk i Krajny nad morze, przy odpowiednim zagospodarowaniu gwarantowało gospodarczy rozkwit nowemu miastu. I choć zdania dotyczące stosunku Kazimierza Wielkiego do Bydgoszczy są wyraźnie odmienne²⁹, bezwzględnie zajmuje on poczesne miejsce jako inicjator istotnych

²⁶ Pomimo zwycięskiej dla Polaków bitwy pod Płowcami w 1331 r. Kujawy wraz z ziemią dobrzyńską znalazły się pod panowaniem krzyżackim. Powróciły do Królestwa Polskiego dopiero po pokoju kaliskim w 1343 r. wraz z ziemią dobrzyńską i zamkiem bydgoskim. W zamian za to Kazimierz Wielki wyraził zgodę na krzyżacką aneksję ziemi chełmińskiej i michałowskiej.

²⁷ Z. Kaczmarczyk, *Polska czasów...*, s. 128–133.

²⁸ Z. Kaczmarczyk, *Kazimierz Wielki (1333–1370)*, Warszawa 1948, s. 25.

²⁹ Przykładowo Franciszek Mincer wskazuje na wyraźne zamiary monarchy, który pragnął zapewnić Bydgoszczy szczególną pozycję i ochronę przed konkurencją, gdy tymczasem T. Nowakowski stanowczo temu zaprzecza, twierdząc, że stosunek władcy do osady jest typowy dla jego polityki miejskiej. Jego zdaniem nie wyróżnia się ona żadnymi szczególnymi przywilejami ekonomicznymi, które mogłyby wpłynąć na jej szczególny rozwój, patrz T. Nowakowski, *Kazimierz Wielki a Bydgoszcz...*, s. 130–133.

zmian w regionie, windując Bydgoszcz – polskie miasto w stronę silnego ośrodka handlowego. Przywileje nadane przez monarchę rządząco godziły wówczas w interes krzyżackiego jeszcze Torunia, który do tej pory zajmował szczególnie uprzywilejowaną pozycję w handlu z Gdańskiem. Nadane przywilejem chełmińskim upoważnienie do kontroli żeglugi na Wiśle, jak również prawo prowadzenia handlu spławnego Brdą i Wisłą do Gdańska, odgrywało fundamentalną rolę w życiu gospodarczym miasta. Handel spławny decydował bowiem o gospodarczej pozycji aglomeracji miejskiej nie tylko w skali regionu, ale także całego kraju³⁰. Powstał nowy ośrodek handlowy nad Brdą, który w stosunku do nadwiślańskiego hanzeatyckiego Torunia wydawał się relatywnie niegroźnym konkurentem. Niemniej jednak pojawił się, co stanowiło brzemienne w skutki moment. Dla miasta, które dotychczas miało monopol na pośrednictwo między ziemiami polskimi a krzyżackim Pomorzem Gdańskim, nowo zaistniała sytuacja była niekorzystna. Strategiczne dążenia państwa zakonnego do przywrócenia monopolu pośrednictwa w wymianie zagranicznej zakładały również włączenie Bydgoszczy w obszar państwa zakonnego, co po raz kolejny odcięłoby Polskę od dostępu do żeglugi śródlądowej. W latach 1329–1343, czyli w czasie kiedy Bydgoszcz została podbita i znalazła się w granicach państwa zakonnego, sprawa wolności żeglugi właściwie nie istniała. Natomiast po pokoju w Kaliszu (1343 r. – powrót Bydgoszczy do Polski) relacje polsko-krzyżackie stały się bardzo napięte. Coraz częściej zaczęło dochodzić do sporów z Zakonem wynikających z polityki ograniczania przez niego polskiej żeglugi na Wiśle. Owe spory o żeglugę wiślaną rozpoczęte w połowie XIII w., jako lokalna wojna handlowa Krzyżaków z księstwem kujawsko-łęczyckim (zakaz handlu z 1242 r. oraz układ o swobodzie żeglugi i przewozie towarów z 1263 r.), w widoczny sposób zaczęły narastać od końca XIV stulecia³¹. Stąd w zasadzie od początku istnienia miasta Bydgoszcz relacje z Toruniem charakteryzowała formuła antagonistyczna. Pomijając status państwowy różnicujący

³⁰ Z. Guldon, R. Kabaciński, *Szkice z dziejów dawnej Bydgoszczy XVI–XVIII w.*, Prace Popularnonaukowe nr 9, Bydgoszcz 1975, s. 13.

³¹ S. Gierszewski, *Wisła w dziejach Polski*, Gdańsk 1982, s. 24–25.

oba miasta, istotny był charakter tej relacji, determinowany głównie czynnikami geopolitycznymi. Korzystne położenie Bydgoszczy na granicznym pasie nadwiślańskim, w miejscu dogodnym komunikacyjnie, pozwalało jej uczestniczyć w pośrednictwie handlowym między obszarami północnymi a wschodnimi i południowymi. Z czasem miasto przejęło funkcję regionalnego rynku zbytu towarów. Ten z wolna postępujący rozkwit Bydgoszczy nie spotkał się z przychylnością Zakonu Krzyżackiego. Opowiadał się on przecież po stronie Torunia, w stosunku do którego Bydgoszcz stanowiła konkurencyjny ośrodek. Stąd też Krzyżacy próbowali szeregu sposobów, aby zakłócić ożywienie gospodarcze ośrodka bydgoskiego oraz innych ośrodków handlu na Kujawach położonych w dorzeczu Wisły³². Bowiem właśnie Wisła pełniła zasadniczą rolę w intensyfikacji tak toruńskiego, jak i bydgoskiego obrotu towarowego. Tymczasem zainteresowany umocnieniem pozycji miast polskich Kazimierz Wielki, jednoznacznie opowiadający się za rozwojem Bydgoszczy, wzmacnił jej pozycję wydając dokumenty, które określiły zasady dla kupców z państwa zakonnego. Określone wytyczne ograniczały ich swobodę poruszania się, wyznaczając ściśle określone szlaki handlowe, obciążone opłatą celną. Ponadto decyzją króla zamknięte zostały niektóre drogi, znacznie ograniczając możliwości podróżowania do wybranych miast (Krakowa, Lublina, Wrocławia, Sandomierza). Działania Kazimierza Wielkiego stanowiły próbę uniezależnienia handlu polskiego od pośrednictwa Torunia. W związku z tym król nawiązywał stosunki handlowe z miastami grupy wendyjskiej Hanzы, udostępniając niektórym (Rostock) m.in. drogę na Ruś Czerwoną, w zamian uzyskując dostęp do Pomorza Zachodniego i Bałtyku. Działania te, jak i zainicjowana przez Polskę wspólna z Litwą polityka antykrzyżacka, wpływały na rozwój gospodarczy obszarów północno-kujawskich³³. Sytuacja kupców toruńskich ulegała pogorszeniu również po śmierci Kazimierza Wielkiego (1370). Lata panowania Władysława Jagiełły

³² M. Biskup, *Historia Bydgoszczy do roku 1920*, t. 1–2, Warszawa–Poznań 1991, s. 115.

³³ J. Tandecki, *Rozkwit toruńskiego ośrodka handlowego i produkcyjnego w latach 1350–1411*, [w:] *Historia Torunia...*, s. 187.

stanowią okres dziejów, w którym szczególnie wzmocniły się spory handlowe, zresztą stanowiły one rezultat i jeden z przykładów charakteru politycznych stosunków między Polską a Zakonem. Lata 70. XIV w. otwierają bardzo niekorzystny okres w dziejach gospodarczych Torunia. Decyzją Jagiełły zamknięte zostały dla obcych kupców drogi na Ruś Czerwoną, Węgry oraz Wrocław. Wkrótce również przyznał on miastu Kraków prawo składu, niezmiernie komplikujące sytuację kupców toruńskich. Niejako w odpowiedzi na to Krzyżacy ustanowili w kwietniu 1389 r. krajowe prawo składu, które tym razem, poniekąd w odwecie, zapewniało ogromne zyski Zakonowi, natomiast szkodziło kupcom polskim. Przełom XIV i XV w. stanowi w dziejach obu miast ważny okres. Jest etapem ich ostrej rywalizacji. Wzajemne próby przeciwdziałania rozwojowi handlu z czasem przybrały formę wojny handlowej, w której szczególnie Toruń poniósł straty. Obopólne ograniczenia gospodarcze: zamykanie szlaków handlowych, wprowadzenie przymusu składowego dla obcych, wprowadzenie przymusu drogowego były stosowanymi pod koniec XIV w. środkami walki miast o pozycję oraz sprawdzianem siły ekonomicznej ich mieszczaństwa³⁴. Pojawienie się w Bydgoszczy na przełomie XIV i XV w. zwyczajowego prawa składu godziło bezpośrednio w interesy kupców toruńskich. Dynamizowało bydgoski handel, ale przede wszystkim stanowiło krok milowy do uzyskania przez miasto samodzielności w wymianie towarowej z Gdańskiem. Dzięki niemu pograniczne miasta kujawskie, przede wszystkim Bydgoszcz i Solec, coraz skuteczniej konkurowały z Toruniem³⁵. Ta skuteczność wynikała również z faktu, iż tak Solec, jak i Bydgoszcz miały poparcie rywalizującego z Toruniem Krakowa. Dysponując silnym atutem, jakim było prawo składu, mieszczaństwo ustanowili w Bydgoszczy izbę celną (stację handlową) dla kupców krakowskich na drodze do Gdańska. I w ten właśnie sposób pomijali Toruń, skutkiem czego krakowscy kupcy rozpoczęli handel z Gdańskiem właśnie drogą przez Bydgoszcz. W konsekwencji zablokowało to

³⁴ *Bydgoszcz zarys dziejów*, red. R. Kabaciński, Prace Popularnonaukowe nr 12, Bydgoszcz 1980, s. 42.

³⁵ A. Czacharowski, *Toruń średniowieczny (do roku 1454)...*, s. 56.

rozwój krzyżackich (toruńskich) relacji gospodarczych z Małopolską. Niewątpliwie stanowiło jeden z kolejnych składników polityki gospodarczej, silnie antagonizujący wzajemne relacje miast.

Bibliografia

- Biskup M., *Historia Bydgoszczy do roku 1920*, t. 1–2, Warszawa–Poznań 1991.
- Bogucka M., Samsonowicz H., *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986.
- Bydgoszcz w historycznym rozwoju od początków, aż po dzień dzisiejszy*, oprac. E. Pawłowski, Bydgoszcz 1937.
- Bydgoszcz zarys dziejów*, Prace Popularnonaukowe nr 12, red. R. Kabaciński, Bydgoszcz 1980.
- Dzieje Torunia: praca zbiorowa z okazji 700-lecia miasta*, red. K. Tymieniecki, Toruń 1933.
- Frankiewicz Cz., *Dzieje miast Rzeczypospolitej Polskiej. Dzieje Torunia, Bydgoszczy i miast okolicznych*, t. IV, Poznań 1930.
- Gierszewski S., *Wista w dziejach Polski*, Gdańsk 1982.
- Guldon Z., Kabaciński R., *Szkice z dziejów dawnej Bydgoszczy XVI–XVIII w.*, Prace Popularnonaukowe nr 9, Bydgoszcz 1975.
- Guldon Z., *Lokacje miast kujawskich i dobrzyńskich w XIII–XVI w.*, „Ziemia Kujawska” 1968, nr 2.
- Historia Torunia. W czasach średniowiecza (do roku 1454)*, t. 1, red. M. Biskup, Toruń 1999.
- Kaczmarczyk Z., *Polska czasów Kazimierza Wielkiego*, Uniwersytet Jagielloński, Wydawnictwa Jubileuszowe, t. 12, Kraków 1964.
- Kaczmarczyk Z., *Kazimierz Wielki (1333–1370)*, Warszawa 1948.
- Kamińska K., *Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. Studium historyczno prawne*, Toruń 1990.
- Karwasińska J., *Sąsiedztwo kujawsko-krzyżackie 1235–1343*, Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, t. 7, z. 1, Warszawa 1927.
- Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 1, red. R. Siuchniński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965.
- Mincer F., *Dzieje Bydgoszczy do roku 1806*, Zielona Góra 1992.
- Nowakowski T., *Kazimierz Wielki a Bydgoszcz*, Toruń 2003.
- Remer J., *Toruń. Historia – Ludzie – Sztuka*, Toruń 1970.
- Samsonowicz H., *Późne średniowiecze miast nadbałtyckich. Studia nad dziejami Hanzy nad Bałtykiem w XIV/XV wieku*, Warszawa 1968.

Toruń dawny i dzisiejszy. Zarys dziejów, red. M. Biskup, Warszawa–Poznań–Toruń 1983.

Kodeks dyplomatyczny Małopolski, t. 3, oprac. F. Piekosiński, Warszawa 1965.

Wolf J., *U progu dziejów miasta Bydgoszczy*, „Przegląd Bydgoski” 1938, r. 6, z. 2 (18).

Bydgoszcz–Toruń. Historical Root Causes of Antagonisms

Summary: The antagonism between Bydgoszcz and Toruń is one of example of long – lived historical conflict. The position of the borders and turbulent economic development of the cities in the region with the progress of modern political and socio-economic conditions, determinate the cause divisions, still valid. Therefore, a historical relation between the two cities, the circumstances of their creation and development are an expression of diversified nature of the relationship Bydgoszcz and Toruń. However, knowledge of the genesis this conflict is important for understanding the nature this peculiar neighborhood, and additionally it represents a significant share of the importance of the cognitive process of shaping the current political division in the region.

Keywords: Bydgoszcz, Toruń, competition, trade, purchased, Polish-Teutonic relation, Vistula River basin, customs law, trade policy.